

Jagoda Petrović*

Оригинални научни рад
UDK 316.343 -058.34

DRUŠTVENO UKLJUČIVANJE SIROMAŠNIH – KONCEPT ZA REAFIRMACIJU SOCIJALNOG RADA

Sažetak. *Ne postoji univerzalna definicija siromaštva, ali postoji univerzalan problem siromaštva. Prisutan je tokom cijele ljudske istorije i prisutan je u svim današnjim društvima.*

Sastavni dio siromaštva u razvijenim savremenim društvima jesu različiti vidovi društvenog isključivanja. Društvena isključenost, kao posljedica materijalne neimaštine (siromaštva u užem smislu) vremenom prerasta u faktor opstajanja i produbljivanja siromaštva. Zato je koncept društvene isključenosti adekvatan analitički instrument za razumijevanje problema siromaštva, a koncept društvenog uključivanja instrument za suzbijanje ovog problema.

Ovaj koncept ima poseban značaj u društvima koja nemaju mogućnost da brzim ekonomskim prosperitetom prevladaju siromaštvo. U takvim društvima socijalni rad je pred novim izazovima. Ti izazovi su prilika za reafirmaciju socijalnog rada i zauzimanje respektabilne uloge u ukupnoj društvenoj reakciji na problem siromaštva. Prihvatanje savremenog određenja siromaštva kroz koncept društvenog uključivanja od posebnog je značaja za socijalni rad, čija epistemološka i pragmatička polivalentnost korespondira sa višedimenzionalnim karakterom siromaštva.

Ključne riječi: *siromaštvo, društvena isključenost, društveno uključivanje, socijalni rad*

Summary. *There is no universal definition of poverty, but there is universal the poverty problem. It is present throughout human history and is present in all contemporary societies.*

An integral part of poverty in contemporary developed societies are different forms of social exclusion. Social exclusion, as a consequence of material deprivation (poverty in the strict sense) becomes a factor in the survival and deepening poverty. That is why the concept of social exclusion, adequate analytical tool for understanding the problems of poverty. Analogously, the concept of social inclusion is a suitable instrument for combating this problem.

This concept is particularly important in societies that do not have the ability to fast economic prosperity overcome poverty. In such societies, social work is facing new challenges. These challenges are an opportunity for the reaffirmation of social

* Autorka je docentkinja Fakulteta političkih nauka iz teorija socijalnog rada

work and taking a respectable role in the overall reaction to the social problem of poverty. Accepting the modern definition of poverty through the concept of social inclusion is particularly important for social work, whose epistemological and pragmatic polyvalence corresponds with multidimensional character of poverty.

Keywords: *poverty, social exclusion, social inclusion, social work*

Uvod

Naučno shvatanje siromaštva podložno je promjenama, baš kao i sam fenomen. Promjena osobnosti siromaštva je posljedica, ne samo promjene obima i vrste ljudskih potreba, nego i karaktera društvenog konteksta u kome siromaštvo nastaje i opstaje. Zato se ne može dati univerzalna definicija. Ona ne može biti konzistentno izvedena pogotovo danas, kada “globalno selo” obiluje koloritom društvenih struktura, različitošću društvenih i individualnih potreba, šarolikošću vrijednosno-moralnih normi.

Pošto se pojam siromaštva ne može podvesti pod opšteprihvaćenu definiciju, načini predupređenja i ublažavanja ovog problema treba da budu primjereni datom vremenu i društvenom prostoru. Time se treba rukovoditi pri organizovanju društvene reakcije na problem siromaštva.

Pozvanost socijalnog rada na rješavanje problema siromaštva je iskonska. Počev od svoje prve pojavne forme - ljudske djelatnosti - socijalni rad će i mnogo docnije, kao organizovana profesionalna djelatnost, biti prepoznavan kao praksa pomoći nemoćnima, uglavnom siromašnima.

U društvima sa malim izgledima za brz ekonomski oporavak veoma je važan koncept društvenog uključivanja, koji podrazumijeva razumnu (pre)raspodjelu raspoloživih dobara, racionalno korišćenje raspoloživih resursa, osnaživanje siromašnih pojedinaca, porodica, grupa i zajednica, te njihovo aktivno učešće u ukupnoj borbi protiv siromaštva. U tom smislu, od socijalnog rada se očekuje razvijanje novih uloga, pristupa, metoda i vještina.

O siromaštvu i siromaštvima

Iako je prisutno kroz istoriju od najranijih ljudskih zajednica do danas, siromaštvo više poimamo kroz njegove pojavne forme i manifestacije, a manje kroz duboko razumevanje njegove suštine. Savremena civilizacija učinila je čovjekov unutrašnji i vanjski svijet kompleksnim. Teško je dati univerzalnu i sveobuhvatnu definiciju siromaštva zato što su današnje društvene zajednice složene, međusobno različite i podložne stalnoj promjeni. To važi i za siromaštvo, kao jedan od društveno uslovljenih fenomena.

Usvajanju pojedinih definicija doprinijela su i različita teorijska tumačenja, koja su se mijenjala u skladu sa vremenom i društvenim okolnostima. Klasične teorije, poput *laisser-faire* teorije, teorije sponatnizma i socijalog darvinizma, daju ra-

zličita objašnjenja. Predstavници *laisser-faire* teorije, Adam Smit i Dejvid Rikardo, siromaštvo objašnjavaju kao prolaznu pojavu kapitalističkog društva, koja se može prevladati mehanizmima slobodne tržišne privrede. Teorija spontanizma objašnjava pojavu siromaštva raskorakom između raspoloživih dobara i rasta stanovništva, a rješenje vidi u populacionoj restrikciji kroz moralno-vaspitno djelovanje na onaj dio stanovništva koje nema adekvatne uslove za reprodukciju. Socijalni darvinizam, pojavu siromaštva i njegovog antipoda - bogatstva, pripisuje prirodnoj podjeli ljudi na siromašne i pripadnike elite.

Po marksističkom shvatanju porijeklo siromaštva je u klasnoj podjeli i privatnom vlasništvu. Teorija harmonizma, pak, podržava privatno vlasništvo i klasnu podjelu, pri čemu se primjerenim socijalnim davanjima siromašnima smiruju socijalne tenzije i obezbjeđuje dalja proizvodnja. Simbolički interakcionizam siromaštvo vidi kao subjektivni osjećaj zasnovan na sopstvenom viđenju društvenog položaja u odnosu na druge. Koncept siromaštva u okviru države blagostanja protežira socijalni mir i princip socijalne pravde zasnovan na državnoj preraspodjeli dijela nacionalnog dohotka.

Na osnovu različitih tumačenja uzroka i posljedica siromaštva, savremene teorije se mogu klasifikovati na kulturalističke teorije i teorije društvene stratifikacije. “Uopšteno govoreći, u okviru prve grupe pristupa podrazumeva se postojanje nezavisne klasne kulture koja drži siromašne izolovane od šireg društva i njegovih institucija, pri čemu se formiraju osobeni obrasci porodičnog života, socijalizacija ličnosti i druge socijalnopsihološke osobine koje dalje ometaju društvenu integraciju siromašnih i prenose se porodičnim načinom života na narednu generaciju. U drugoj grupi teorijskih pristupa u proučavanju siromaštva naglasak se stavlja na dublje razumevanje uzročnosti siromaštva, pa se priroda i uzroci siromaštva tumače kao posledica društvenih nejednakosti, raslojavanja i socijalnih razlika.”¹ Druga grupa tumačenja puteve za prevazilaženje problema siromaštva vidi u ekonomskoj i političkoj sferi, te zagovara zapošljavanje i obrazovanje kao glavni faktor socijalne pokretljivosti i promocije siromašnih.

Sredinom prošlog vijeka počeli su se razvijati moderni pristupi fenomenu siromaštva. Shvatanje, u čijoj je osnovi isključivo materijalna oskudica mjerena primanjima neophodnim za fizičko preživljavanje, postalo je preusko. Sve manje se ovo moglo prihvatati kao jedini određujući kriterij. Umjesto stanovišta da je siromaštvo nedostatak prihoda za nabavku minimalne korpe roba i usluga, zauzima se stanovište da je siromaštvo nedostatak osnovnih mogućnosti za dostojanstven život.

Geneza shvatanja siromaštva, ipak, počinje prihvatanjem njegove kvantitativne dimenzije kao distinktivne karakteristike. Po tom shvatanju nedostatak materijalnih sredstava, odnosno prihoda za normalno funkcionisanje pojedinca ili porodice, fundamentalno je obilježje siromaštva. Označava se kao apsolutno siromaštvo. Ovakvim poimanjem siromaštvo se svodi na ekonomski aspekt, odnosno na nedostatak

¹ Kolin Marija, *Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije*, pregledni naučni članak, Institut društvenih nauka Beograd, 2008, str. 194.

sredstava za zadovoljenje osnovnih životnih potreba pojedinca do nivoa kada dolazi u pitanje sama egzistencija. Manifestacije ovako shvaćenog siromaštva su: glad i neuhranjenost, slabo zdravlje; nedostupnost ili ograničena dostupnost obrazovanju i ostalim temeljnim uslugama; povećana smrtnost, uključujući smrtnost od bolesti; beskućništvo i neadekvatni stambeni uslovi; nesigurno okruženje, društvena diskriminacija i izolacija.

Uprkos tome što je u međuvremenu pojam siromaštva nadopunjen novim obilježjima, u njegovoj osnovi stoji materijalna dimenzija, pa se definiše kao „širok pojam koji najčešće znači oskudicu materijalnih dobara za normalno zadovoljenje najvažnijih potreba svake osobe pojedinačno, kao i porodice ili društvene grupe“.² Visina prihoda i materijalni uslovi života su glavni indikatori. U osnovi takozvanog dohodovnog siromaštva je fizičko preživljavanje. Kao sinonim za apsolutno siromaštvo upotrebljava se i termin „bijeda“. U mnogim društvima je i danas problem obezbjeđenja osnovnih životnih potreba, odnosno goli opstanak, primarni problem velikog dijela stanovništva. Prihvatajući ovu činjenicu, čak i autori nove koncepcije siromaštva smatraju da je definicija apsolutnog siromaštva primjerena za nerazvijena društva, gdje većina stanovnika živi na rubu egzistencije.

U državama s visokim kvalitetom života, gdje većina živi izvan elementarne materijalne oskudice, ovima terminom se ne mogu obuhvatiti pojedinci i skupine, koji imaju dovoljno za egzistencijalni minimum, ali su evidentno izloženi drugačijim vidovima deprivacije u odnosu na neke druge društvene skupine ili u odnosu na prosjek životnog standarda prihvatljiv za dato društvo. Moderne države blagostanja pronašle su i mehanizme preraspodjele društvenog dohotka. Tome zahvaljujući, egzistencijalni minimum za većinu stanovnika nije sporan. Svakome se kroz uspostavljeni tržišni sistem ili putem socijalnih prestacija može obezbijediti minimalni novčani iznos, dovoljan za pribavljanje osnovnih materijalnih dobara (hrana, odjeća, stambeni prostor, vodosnabdijevanje, liječenje i dr.). U ovakvim društvenim okolnostima, siromaštvo dobija nove “sadržaje”, odnosno, proširuje se drugačijim vidovima prikraćenosti. Poređenje načina života jedne grupe ljudi sa prosječnim načinom života u datom društvu, postaje primjereniji način identifikovanja siromaštva. Riječ je o relativnom siromaštvu, kojim se na nov način prepoznaju siromašni i ujedno stiče uvid u socijalne nejednakosti.

Koncept relativnog siromaštva počiva na uvjerenju da se siromaštvo ne može mjeriti samo visinom dohotka neophodnog za fizičko preživljavanje. Sadržinsko-određujući elementi, odnosno indikatori, relativnog siromaštva proširuju se drugim dimenzijama, kao što su obrazovanje, zdravlje, stanovanje, pristup različitim uslugama i pogodnostima, sudjelovanje u društvenim aktivnostima lokalne i šire zajednice, stilovi potrošnje, način organizovanja slobodnog vremena, socijalne mreže i druge bitne determinante društvenih slojeva. Za klasifikaciju stanovništva na siromašne i ”ostale” koriste se brojne druge ekonomske, socijalne, psihološke, političke i kulturne dimenzije.

² Vidanović Ivan, *Rečnik socijalnog rada*, Beograd, 2006, str. 356.

”Moderna literatura, koja uglavnom služi za konstrukciju programa socijalne politike u cilju eliminacije i suzbijanja siromaštva, a posebno evropski autori, kao recimo Abel-Smith i Peter Townsend (1973) govore o različitim stepenima i standardima siromaštva („poor“ i „poorest“), a „apsolutno“ siromaštvo, mereno standardima fizičkog preživljavanja, sve više se zamenjuje «relativnim» siromaštvom, koje uključuje ekonomske, socijalne indikatore i kvalitet života.³ Za razliku od kvantitativnih aspekata apsolutnog siromaštva, u određivanju relativnog siromaštva veća pažnja se usmerava na kvalitativne aspekte. „Marginalizacija, nemoć i bespomoćnost, društveni položaj i uloge postaju bitni indikatori za merenje relativnog siromaštva.“⁴

Pojam novo siromaštvo u osnovi zadržava kvalitativne aspekte života kao važna obilježja siromaštva. Štaviše, kvalitativne dimenzije su naglašene kada se govori o siromašnim građanima i porodicama čiji su uslovi života ispod standarda društva u kome žive. Kvalitet njihovog života i standarda zavisi od dostupnosti usluga i institucija, što se uzima kao jedan od indikatora siromaštva. Drugi indikator je osujećenost u društvenom napredovanju, zauzimanju društvenih položaja, kao i rizik od osiromašenja i pogoršanja društvenog statusa.

U cilju obezbeđivanja određenih socijalnih prestacija, države svojim propisima određuju šta se smatra siromaštvom. Oficijelno utvrđivanje siromaštva označava se pojmom pauperizam. Sporna strana ovako definisanog siromaštva je ta što često izvan linije ostaju oni koji raspolažu određenim materijalnim dobrima, ali su prikraćeni u nekim drugim segmentima. Zbog zvanično uspostavljenog limita ne mogu da ostvare pravo na materijalnu pomoć ili usluge socijalnih službi.

Istraživači često posežu za različitim tipologijama i klasifikacijama siromaštva. Reklo bi se da su ove podjele prije pomažući instrument u pokušajima da se pronikne u osebnost i višedimenzionalnost pojma siromaštva, nego što su rezultat cjelovite (zaokružene) naučne opservacije. U tipologijama se polazi od različitih socijalnih, sociopsiholoških ili vrijednosnih orijentacija siromašnih, posebnih karakteristika porodice, interpersonalnih odnosa, političkih stavova itd. Podjele se vrše prema indikatorima mjerenja siromaštva, prema društvenim skupinama koje su zahvaćene siromaštvom ili prema vremenskom trajanju stanja siromaštva.

Praveći razliku između pojedinih društvenih grupa koje se suočavaju sa problemom siromaštva, pominje se: “siromaštvo nezaposlenih“, “siromaštvo manjinskih grupa“, “siromaštvo starih“, “siromaštvo žena“ itd. Kad se u procjene siromaštva uključi dužina njegovog trajanja, onda se populacija siromašnih klasifikuje na „istrajavajuće siromašne“ i „osiromašene“. Prema različitim pokazateljima siromaštva, daju se podjele na „siromaštvo trenutne krize“, “siromaštvo dugotrajne zavisnosti“, “siromaštvo životnog kruga“, “depresivno područje siromaštva“, “siromaštvo predgrađa“.

³ Kolin Marija, *Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije*, pregledni naučni članak UDK: 16.624.2, Institut društvenih nauka Beograd, 2008.

⁴ Milosavljević Milosav, *Devijacije i društvo*, Izdavačka kuća Draganić, Beograd, 2003, str. 60.

Polazeći od multidimenzionalnih obilježja siromaštva, klasifikacije se vrše na osnovu prepreka u „pristupu resursima kao što su zapošljavanje, zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalni ili politički život”.⁵ Po ovoj klasifikaciji obrazovno siromaštvo se javlja kada pojedinac, koji ima više od petnaest godina, ne pohađa školu i ima samo nezavršeno osnovno obrazovanje ili pak nema nikakvo obrazovanje. Stambeno siromaštvo i siromaštvo građansko-pravnog statusa odnosi se na domaćinstva koja imaju neizvjestan pravni status i/ili stanuju nezakonito ili privremeno, te domaćinstva koja ne posjeduju dokumenta koja bi potvrdila njihovo vlasništvo nad stambenim prostorom. Zdravstveno siromaštvo podrazumijeva situacije u kojima radno sposobni pojedinci uzrasta od 15 do 64 godine zbog ozbiljnog fizičkog oboljenja ne mogu normalno nezavisno funkcionisati. Siromaštvo stambenih uslova odnosi se na domaćinstva koja nisu priključena na vodovod ili koriste poljske klozete, domaćinstva koja žive u zgradama nepodesnim za stanovanje ili u djelimično uništenim kućama ili u prenatrpanim prostorijama gdje više od tri lica zauzimaju jednu sobu. Konačno, siromaštvo u pogledu zapošljavanja karakteristično je za radno sposobne pojedince, u životnom dobu od 15 do 64 godine, koji su nezaposleni više od dvije godine, a voljni su, spremni i sposobni da rade.

Snažan doprinos novom, sveobuhvatnijem razumijevanju problema siromaštva dao je evropski koncept začet u programima za borbu protiv siromaštva. Riječ je o konceptu društvene isključenosti. Nasuprot shvatanju siromaštva kao posebne situacije koja se događa u određenom trenutku, razvijeno je shvatanje o siromaštvu kao dinamičnoj pojavi koja tokom vremena utiče na živote ljudi. Siromaštvo se sve više objašnjava kao posljedica strukturalnih karakteristika društava, a ne isključivo kao rezultat slabosti ili promašaja pojedinaca. Prihvata se da na pojavu siromaštva i socijalne isključenosti utiče niz faktora (privrednih, društvenih i kulturnih), koji su povezani i uzajamno se pojačavaju. Ekonomski aspekti siromaštva i socijalne isključenosti, kao što su nezaposlenost i nedostatak prihoda, imaju bitnu ulogu, ali neučestovanje u privrednom, društvenom i kulturnom životu, takođe se ozbiljno razmatra. Ovaj pristup sažet je i u definicijama siromaštva i društvene isključenosti, koje su usuglasile Evropska komisija i zemlje članice Evropske Unije. U tom kontekstu siromaštvo se definiše na sljedeći način: „Ljudi žive u siromaštvu ako njihov dohodak i sredstva nisu dovoljni ili im onemogućavaju da imaju životni standard koji se smatra prihvatljivim u društvu u kojem žive. Zbog svog siromaštva, oni mogu biti hendikepirani kroz nezaposlenost, nizak prihod, loše uslove stanovanja, neadekvatne zdravstvene njege i prepreke za učenje tokom života, kulturu, sport, rekreaciju. Oni su često isključeni i marginalizovani u učestvovanju u aktivnostima (ekonomskim, društvenim, kulturnim) koje su normalne za ostale ljude a njihov pristup osnovnim ljudskim pravima je ograničen.”⁶

⁵ Radna grupa Eurostat, *Recommendations on social exclusion and poverty statistics (Preporuke u vezi sa statističkim podacima o socijalnoj isključenosti i siromaštvu)*, Dokument CPS 98/31/2 Eurostat, Luksemburg, 1998.

⁶ Vijeće Evropske Unije, *Zajednički izvještaj Komisije i Vijeća o socijalnom uključivanju*, Brisel, 2005.

Prema ovoj definiciji društvena isključenost se tretira kao jedan od aspekata siromaštva. Може се извести и закључак о dualnom карактеру сиromaštva, које се испољава у својој „ванјској“ (објективној) и „унутрашњој“ (субјективној) форми. Објективни карактер сиromaštva проишља из различитих друштвених препрека, што има за последицу осујећења и прикраћености у друштвеном функционисању сиromašних. Realna (ванјска) неиспуњења ђовјекових потреба и могућности, рефлектују се на унутрашња стања његове личности. Ефектом бумеранга, објективне прилике узрокују субјективне аспекте сиromaštva, као што су инфериорност, губитак самопоштовања и само

поуздања, самоизолација, беспомоћност, бесперспективност... све до формирања специфичних вриједносних образаца и начина живљења. У том случају говори се о поткултури сиromaštva.⁷ Уколико стање сиromaštva потраје, онда оно што је била последица неимаштине (субјективни видови сиromaštva), постаје и узрок опстајања сиromaštva у датом окружењу, па и у вишегенерацијском низу. Чини се да оvdје постоји врло широк простор за истраживања о томе како сиromaštvo утиче на формирање личности, каква је друштвена „проходност“ из нижих (сиromašних) слојева у више друштвене слојеве, какав је психолошки профил појединаца који се успијевају попети са dna на врх хијерархијске лјествице, какве socio-психолошке последице оставља живот у сиromaштву etc, etc.

Треба указати на разлику између поменутих субјективних аспеката сиromaštva и tzv. субјективног сиromaštva. Оба појма у основи имају психолошку димензију. Међутим, кад се говори о субјективним аспектима сиromaštva, онда се мисли на уоћљива субјективна стања појединаца, који су објективно сиromaшни.

У случају субјективног сиromaštva не ради се (još увјек) о појединцима који су realно у позицији сиromašних, него о онима који имају лично (субјективно) опажање сопственог положаја. Dakле, субјективно сиromaštvo је узроковано суптилним разлозима ђовјековог унутрашњег свијета. Без обзира што по објективним критеријима не би требало да буду сврстани у категорију сиromašних, они се ту сврставају на основу самопроцјене сопственог положаја. Чине то, поредећи свој садашњи живот са неким из „бољих дана“. Чине то, поредећи се са другима. Чине то, процјењујући да су могли стећи богатство и бољи друштвени статус, али нису јер су дошла дјеча, јер је дошао рат, јер је друштво неправадно, јер је... Субјективно сиromaštvo проишоди из личног осјећаја да због „више силе“ нисмо постали оно што смо мислили да можемо бити. Оно се рађа из осјећаја неизвјесности пред сутрашњицом; јавља се из страха да у неким ванредним околностима не бисмо могли опстати; буди се из осјећаја немоћи да наш глас допре до других лјуди и до институција... Због личног процјена они, који објективно нису сиromaшни, таквима се осјећају. Оваква врста сиromaštva проишља из личног пројекције, ретропекције или компарације. No, без обзира на то, може довести до промјене у понашању, до самоискључења или иhibиција које могу да осујећују продуктивно дјеловање појединаца.

⁷ Vidjeti: Milosavljević M., *Devijacije i društvo*, Beograd, Draganić, 2003. i Bill J. *Theories of Poverty & Social Exclusion*, Cambridge and Oxford, Polity press in association with Blackwell Publisher Ltd.1996.

Dilema ne radi dileme

Prebregavanje problema siromaštva karakteristično je za period nakon Drugog svjetskog rata. Vjerovalo se da će društveno-ekonomski razvoj, pravedna raspodjela dohotka i pružanje iste šanse svim građanima eliminisati siromaštvo, ili ga učiniti sporednim socijalnim problemom.

Međutim, sredinom prošlog vijeka podaci socijalnih službi ukazali su na raširenost siromaštva i u razvijenim zemljama. Knjiga Michaela Harringtona „Druga Amerika“ (1965) ukazala je na to da petina američkog stanovništva živi u bijedi. Time je razbijena kratkotrajna zabluda teoretičara države blagostanja o iskorjenjivanju siromaštva u ovoj “idealnoj” državnoj tvorevini. Siromaštvo, ne samo da je reotkriveno, nego je podvedeno pod snažniju istraživačku lupu. Inteziviraju se traganja za njegovim uzrocima i posljedicama. Nova saznanja su razbila uvriježena shvatanja. Prikazivanje siromaštva prizorima gladovanja afričke djece nije više bila jedina predodžba o ovom fenomenu. Pokazalo se da je siromaštvo duboko ukorijenjeno i u ekonomski najrazvijenijoj zemlji svijeta. Američki i evropski istraživači ukazali su da je neophodno posegnuti za novim konceptima i metodologijama skupljanja podataka o porodicama koje žive u situaciji stalne socio-ekonomske deprivacije. Počeli su se razvijati novi pristupi.

Rekonceptuiranje je dovelo, ne samo do uspostavljanja novih definicija, nego i do inoviranja pojmova. Pomodarstvo ili nužnost, tek društvena isključenost sve češće ulaze u vokabular. Fenomen siromaštva se sve više “pokriva” novim terminima. Ili prikriva? “Nisu li ovi eufemizmi izraz pragmatične potrebe vladajućih struktura da amorfnim i manje optužujućim terminima prikriju neuspjeh socijalne države”, pitaju se teoretičari. Neki daju potvrdan odgovor. Danski sociolog Peter Abrahamson (1995) smatra da je isključenost samo drugi izraz za siromaštvo (“staro vino u novim bocama”). On kaže da na kraju 20. i početku 21. vijeka mnogi političari i vlade u razvijenim zemljama ne vole koristiti pojam siromaštva, jer siromaštvo predstavlja znak neuspješnosti njihove vlasti i modela socijalne države. Pojam socijalne isključenosti manje je optužujući.⁸

Siromaštvo modernog doba, u svoj svojoj kompleksnosti i pojavnj raznosti, iziskuje isto tako kompleksna objašnjenja. Nauci se teško može osporiti dobra namjera da istraživačkim naporima doprinese formulisanju adekvatne strategije za predupređenje uzroka i otklanjanje posljedica siromaštva. Dakle, sa stajališta krajnje svrhe, prihvatljivi su, i različiti termini, i različite definicije.

Od momenta uvođenja u kolokvijalni i naučni rječnik, pojam društvene isključenosti izaziva dileme. Preispitivanje sadržaja samog pojma, kao i njegove operacionalizacije, kreće se od potpunog odbacivanja do uvjerenja da se radi o prijeko potrebnom konceptu.

⁸ Šire u: Šućur Zoran, “*Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija*”, Pravni fakultet Zagreb, Studijski centar socijalnog rada, 2004.

Inicijativa za ozvaničenje termina sama po sebi izaziva nedoumicu⁹. Naime, insistiranje na odbacivanju termina siromaštvo, a zalaganje se za termin socijalna isključenost, može se dvojako tumačiti. Naspram sumnje da se sintagmičkim eufemizmom prikriva postojanje siromaštva u socio-ekonomskom besprijekorju visoko razvijenih evropskih zemalja, stoji uvjerenje da kategorijalno-pojmovna inovacija treba da posluži rekonceptualizaciji fenomena siromaštva.

Argumentaciju za prihvatanje termina nije teško naći kada su u pitanju zemlje u kojima za većinu stanovništva preživljavanje nije upitno. Komplikovani mehanizmi funkcionisanja društva pred jedinku stavljaju mnogo veće zahtjeve, koji podrazumijevaju gust, frekventan i povezan sistem socijalnih mreža. Uobičajeno se smatra da je među tim mrežama od presudnog značaja radno-tržišna, te da su nezaposlenost i izostajanje redovnih prihoda (jedini) uzrok siromaštva i glavni pokretač socijalne isključenosti. Treba se složiti s time da će u većini slučajeva materijalna oskudica, izazvana gubitkom radne pozicije, dovesti do uskraćenosti u drugim sferama društvenog života. Primjeri suprotne prirode (npr. studenti koji imaju izuzetno nizak materijalni standard mogu biti itekako uključeni u socio-kulturni i drugi život, bilo kao pojedinci, bilo kao specifična društvena skupina) ne urušavaju osnovnu pravilnost.

Uzroci društvene isključenosti mogu biti raznovrsni, iz čega proizlazi da je socijalna isključenost širi i obuhvatniji pojam u odnosu na siromaštvo. Analogno tome, socijalnom isključenosti mogu biti „pogođene“ različite društvene skupine. Ova očigledna pojava je uzeta kao kriterij za klasifikovanje osam tipova socijalne isključenosti.¹⁰ Jednom od tih tipova pripadaju i društvene grupe koje su isključene na osnovu ekonomskog statusa, a tu su siromašni, nezaposleni, beskućnici, domaćice, raseljeni, izbjeglice i migranti. Dakle, među brojnim uzrocima društvenog isključivanja, siromaštvo shvaćeno u užem smislu kao materijalna neimaština, u najvećem broju slučajeva dovodi do društvenog isključivanja. Može se reći i drugačije: materijalno siromaštvo najčešće prati osujećenost u stambenom, obrazovnom, socijalnom, kulturnom i političkom domenu, što dovodi do osjećaja beznađa, nemoći i besperspektivnosti.

Pošto nedostatak optimalnih prihoda gotovo neminovno vodi ka isključivanju, koncept društvene isključenosti postaje nezaobilazan *analitički instrument* u shvatanju problema siromaštva, koncept društvenog uključivanja neophodan u borbi za suzbijanje i otklanjanje problema materijalnog siromaštva.

Konačno, treba ukazati i na jedan sasvim pragmatičan razlog za uvođenje i oprecionalizaciju pojma društvene isključenosti.

Opredjeljujući se za ulazak u Evrpsku uniju, BiH se ujedno opredijelila i za prihvatanje evropskog koncepta socijalne politike koji je zasnovan na smanjivanju

⁹ Uvođenje termina iznuđeno je stavom vlada Velike Britanije i Njemačke, koje prilikom usvajanja evropske rezolucije o borbi protiv socijalne isključenosti 1989. godine, nisu podržavale upotrebu termina siromaštvo u razvijenim evropskim društvima.

¹⁰ UNDP, 2006; prema Milosavljević M, Jugović A, *Izvan granica društva*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (CCID), Beograd 2009, str. 40.

siromaštva i socijalne isključenosti. Dokument unutar kog je Evropska Unija tokom posljednje decenije prošlog vijeka počela da gradi socijalnu politiku je Evropska socijalna povelja. Početkom oktobra 2008. godine BiH je ratifikovala Revidiranu evropsku socijalnu povelju. Kao 41. država Vijeća Evrope, postala je punopravan član Vladinog komiteta za Evropsku socijalnu povelju i ispunjava sve obaveze predviđene Poveljom. Do sada su pripremljena dva godišnja izvještaja po tačno utvrđenim tematskim grupama i ratifikovanim članovima.

U izboru potrebnih članova za ratifikaciju Evropske socijalne povelje (revidirane) učestvovala su Vlada BiH, Vlade entiteta (Federacije BiH i Republike Srpske) i Vlada Brčko Distrikta BiH i prihvaćeni su članovi na koje složena država kao što je BiH može odgovoriti i primjeniti prihvaćene obaveze u poštivanju ljudskih, socijalnih i ekonomskih prava. Jedno od tih prava, na čiju primjenu smo se obavezali, je „pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti“.

Društveno uključivanje – od procesa ka stanju

Kakav se smisao želi dati ovoj, toliko puta elaboriranoj dilemi oko pojma društvene isključenosti? Odnosno, čemu analiza uzročno-posljedične veze između siromaštva i društvene isključenosti?

Utvrđivanje odnosa između siromaštva i različitih vidova društvene isključenosti vodi ka adekvatnom definisanju savremenog siromaštva. Analiza aspekata siromaštva pokazuje da materijalna oskudica, prisutna u dužem vremenskom periodu, dovodi do višestrukog prekida socijalnih veza. Ona, obično, počinje isključivanjem iz tržišta rada. Proširuje se sužavanjem socijalnih mreža, od kojih mreže sekundarnog i tercijarnog tipa sve više ustupaju mjesto primarnim socijalnim mrežama. Ove, pak, pod pritiskom materijalne neimaštine vremenom ruiniraju ili se pretvaraju u tjeskobnu „utješnu oazu“, iz koje je teško iskoračiti u svijet nemilosrdne konkurencije i surove kompeticije. Česta „pratilja“ siromaštva su oskudne vještine i stručne kompetencije siromašnih, što se, na prvi pogled, može pripisati subjektivnim karakteristikama pojedinaca, ali u krajnjoj instanci, zapravo, nepovoljnim društvenim okolnostima u kojima siromašni odrastaju i žive.

Nemogućnost uticaja na donošenje značajnih društvenih odluka, ili politička nemoć siromašnih, dodatni je opstruktivni faktor. Moguća su i ograničenja koja generiše zakonodavni okvir, mada je u demokratskim sistemima češći slučaj da korektno ustanovljen formalno-pravni okvir, zbog opštih ekonomskih prilika, ostaje više na nivou deklarativnog opredjeljenja, nego praktične primjene. Ovo je posebno karakteristično za tzv. zemlje u tranziciji.

Vidovi društvenog isključivanja zaokružuju se psihološkom dimenzijom, koja se ispoljava kroz nizak stepen samovrednovanja, besperspektivnost, nevjerovanje u vlastite (preostale) sposobnosti ili onoga što se uobičajeno naziva stanjem naučene bespomoćnosti.

Siromaštvo u čijoj osnovi je materijalna deprivacija, zapravo, predstavlja složen društveno uzrokovan problem, koji se ispoljava kroz različite aspekte društvene isključenosti. Dugotrajno prisutni, vidovi društvene isključenosti prerastaju iz *manifestacije* siromaštva u *faktore* opstajanja ovog problema. Ovaj drugi aspekt uzročno-posljedičnog odnosa je značajan sa stanovišta društvene reakcije na siromaštvo i društvenu isključenost.

Naizgled bespredmetno problematizovanje termina pokazuje put ka boljem razumijevanju suštine. Intencija je da se još jednom potcrta simbioza materijalne deprivacije i različitih vidova društvenog isključivanja koji nepovoljno djeluju na smanjenje siromaštva i očuvanje ljudskog integriteta.

Savremeno siromaštvo treba poimati kao složen i višedimenzionalan problem, koji najčešće predstavlja uzročno-posljedičnu kombinaciju materijalne oskudice i društvene isključenosti. Kao takav iziskuje sveobuhvatan pristup – kroz koncept društvenog uključivanja siromašnih.

Ovaj pojam se najčešće spominje kao pandan društvenoj isključenosti. Stoga se i do njegovog određenja češće dolazi posredno - preko definisanja pojma socijalne isključenosti. Ova ireverzibilnost može se objasniti time što se stanje društvene uključenosti podrazumijeva, dok se isključenost prepoznaje kao urgentan problem na koji treba reagovati. Otuda se društvena uključenost spominje u nekom sporednom kontekstu, a u stvari riječ je o ključnom konceptu, na osnovu koga se pojedincima, porodicama i grupama omogućava normalno funkcionisanje.

Dakle, kada se ovdje pominje termin društvena uključenost ne misli se (samo) na društveno stanje većeg dijela populacije, nego prevashodno na *proces* pomoću koga se ovakvom stanju teži.¹¹ U ovom duhu nastala je i zvanična definicija Vijeća Evropske Unije iz 2004. godine: „Socijalna uključenost je proces koji osigurava da oni koji su u riziku od siromaštva i socijalne isključenosti dobiju mogućnosti i sredstva koja su potrebna za potpuno učestvovanje u ekonomskom, društvenom i kulturnom životu i da dostignu životni standard i blagostanje koji se smatraju normalnim u društvu u kojem žive. Socijalna uključenost osigurava njihovu veću participaciju u donošenju odluka, što utiče na njihove živote i ostvarenje osnovnih prava.“

Sa stanovišta socijalnog rada identifikovanje ključnih faktora uključenosti od izuzetnog je značaja. Na osnovu uočavanja i uvažavanja opštih i specifičnih faktora društvenog uključivanja pojedinih grupa i pojedinaca, mogu se pronaći adekvatni mehanizmi za njihovo jačanje i razvijanje. Shodno tome, model društvene uključenosti mora biti maksimalno proširen, kako bi obuhvatio, ne samo zajedničke, nego i specifične aspekte. U metodskom smislu to znači osmišljavanje skupa opštih i specifičnih indikatora pomoću kojih se može dobiti što realnija slika društvene uključenosti u pojedinim društvenim zajednicama.

Koncept društvene uključenosti obuhvata različite aspekte¹².

¹¹ Ova suptilna, ali značajna, razlika između stanja i procesa u našem jeziku se ispoljava upotrebom termina uključenost (kao izraz za stanje) i uključivanje (kao izraz za proces).

¹² Prema: Milosavljević M, Jugović A, *Izvan granica društva*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (CCID), Beograd, 2009, str. 29-32

Економски се превашодно односе на уčešће у дистрибуцији материјалних вредности путем радно-тржишних механизамa. Пoуздани извори прихода обезбедују економску и социјалну сигурност појединца и њихових порoдica. Материјална добра требало би, не само да гарантују задовољавање минимума људских потреба, него и оних које су у складу са универзалним стандардима и могућностима глобалног друштва.

Правни аспект социјалне укључености се посматра најчeшће преко поштовања и остваривања универзалних или посебних људских права. Познавање права и начина за њихово остваривање, али и постојање легитимних механизамa за спречавање кршења или неoстваривање ових права, битан су сегмент друштвеног укључивања. Ради се о правима која су битна за чoвјекoву егзистенцију, као што су право на образовање, здравствену, порoдичну и социјалну заштиту или посебну заштиту људи са посебним потребамa.

Политички аспект социјалне укључености односи се, не само на формално, него и на фактичко учeствовање у политичком животу. То значи судјеловање људи у одлучивању о свим битним условима њиховог живота непосредно или преко слободно изабраних представника на различитим нивоима власти. Слобода различитих организовања, удруживања и јавног исказивања сопствених ставова и идеја је саставни дио политичког аспекта укључености. Различити видoви политичког организовања предупређују социјалну и политичку беспомоћност која преко пасивности води у безвољност.

Са социолошког аспекта укљученост подразумева друштвене услове који омогућавају да појединац обавља одговарајуће друштвене улоге, да има друштвени положај на основу кога може адекватно да учestvuje у диоу друштвене моћи, приступу материјалним и духовним добрима, што резултира задовољавајућим друштвеним угледом.

Културoлошки аспект односи се на приступ цивилизацијским достигнућима и културним вредностима. То претпоставља адекватан образовни ниво, стил живота, али и изграђене навике и обичаје. Активним учeшћем у заједничким обичајним, вјерским, културним и другим активностима локалне и шире друштвене заједнице постиже се самoидентификација, учвршћују се социјални корijени, социјалне мреже и комуникација са другима, што је такође показатељ социјалне укључености.

Психолошки аспект базира се на осјећању припадности одређеним друштвеним групамa. Овдје спада и могућност појединца да се самоoстварује, потврђујући се у друштву као слободно и креативно биће. Притом треба да има осјећај слободног дјеловања и повезивања са другима, за што је потребно узajамно поштовање и толеранција различитости. И за овај аспект друштвене укључености пресудни су друштвени услови у којима се елиминишу предрасуде и штите слободе, како би се људи исказали као слободне самoсвојне и креативне личности. Појединци, који су друштвено укључени, не suoчавају се са осјећајем мање вредности, oдбачености и бесперспективности. У противном, социјалне комуникације одржавају унутар групa сличног друштвеног статуса, те у својеврсној изолацији развијају аверзију према онима који припадају друштвено моћним слојевима или су експоненти званичних друштвених институција.

Pojam društvene uključenosti često se poistovjećuje sa pojmom integracije. Radi preciznijeg razumijevanja, treba navesti da, iako u bliskoj vezi, navedeni pojmovi nisu sinonimi. Distinkcija između društvene uključenosti i socijalne integracije bitna je zbog činjenice da se u postizanju socijalne integracije uglavnom zanemaruje samobitnost pojedinca. U svom izvornom značenju, pojam integracije (od lat. *integrer*: netaknut, sav) podrazumijeva spajanje, povezivanje, ujedinjavanje, uklapanje nekih dijelova u cjelinu. Pojednostavljeno, socijalna integracija znači uklapanje pojedinaca u date društvene okvire. Integrisani pojedinci funkcionišu kao manje-više unificirane jedinice. U osnovi shvatanja integracije, zapravo, su pozitivističko-funkcionalističke ideje, koje polaze od toga da društvo predstavlja superiornu cjelinu u odnosu na pojedince. Budući da funkcionišu po utvrđenim i opšteprihvaćenim pravilima, za opstajanje društva kao cjelovite strukture bitno je da svako pojedinačno ponašanje bude uklopljeno u zajednicu ili grupu, te da pojedinac slijedi ustanovljena pravila. Integracijski imperativi su usmjereni ka pojedincu. Kroz mehanizme socijalne kontrole, moralne reforme i socijalnog pritiska pojedinac prihvata društvene ili profesionalne uloge. Suština integracije je u prilagođavanju pojedinca društvenim okolnostima.

Pristupi socijalnoj usključenosti, koji se baziraju na principima integracije, zanemaruju osobenosti pojedinaca i njihovu aktivnu ulogu u kreiranju društvenih odnosa. Polazište je slika društva u kome vrijednosno-moralni poredak povezuje ljude preko uzajamnih obaveza i prava. Svako odstupanje je nepoželjno. Društvo je moralna zajednica sa mrežama uzajamne podrške, u kojoj “socijalne žrtve” gube mjesto u tim mrežama. Smisao socijalne politika se vidi u reintegraciji pojedinaca u socijalne mreže. Ovakvo shvatanje predstavlja oblik neofunkcionalističke teorije ili “neodirkemovske hegemonije”¹³ Time se zanemaruje kompleksnost identiteta koja karakteriše ljude u njihovim odnosima s drugim ljudima, zajednicom, tržištem ili državnim strukturama, kao i činjenica da društvo može opresivno djelovati prema nekim skupinama i svojim utvrđenim pravilima produkovati društvenu isključenost.

Društveno uključivanje siromašnih - izazov i šansa za socijalni rad

Siromaštvo je danas rasprostranjeno širom svijeta. Ima svoje globalne i državne razmjere. Zato je borba protiv siromaštva jedan od prioriteta na planetarnom i nacionalnim nivoima. No, siromaštvo nije jednoobrazna pojava. Drastične su razlike između siromaštva siromašnih zemalja i siromaštva bogatih država. Na osnovu tih razlike pravi se podjela na razvijene i nerazvijene zemlje ili regione. Unutar njih različiti su uzroci, pojavnici oblici i obim rasprostranjenosti siromaštva. Različite su i društvene reakcije, na ovaj problem.

Koncept društvenog uključivanja je značajan za svako društvo koje pokazuje istinsku brigu za blagostanje i dobrobit svojih pripadnika. Tamo gdje je ukupan ži-

¹³ Levitas, 1996, prema Z. Šućur, “Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija”, Pravni fakultet Zagreb, Studijski centar socijalnog rada, 2004, str.8.

votni standard na zavidnom nivou, ekonomske pretpostavke umnogome olakšavaju proces društvenog uključivanja.

Društva sa malim izgledima da u skorije vrijeme ostvare značajan ekonomski prosperitet, ne mogu se pouzdati u skori izlazak iz siromaštva, baziran na konceptu ekonomskog rasta. U takva spada i naše – poslijeratno, tranzicijsko i opterećeno svjetskom ekonomskom krizom. Međutim, ni društva sa malim izgledima da brzim ekonomskim oporavkom i ukupnim društvenim prosperitetom prevladaju problem siromaštva, nisu amnestirana od obaveze da potraže raspoložive modalitete borbe.

Iz svega prethodno rečenog može se zaključiti da je siromaštvo stanje koje zahvata cjelokupni unutrašnji i spoljašnji svijet čovjeka i da, u krajnjoj instanci, pogađa individuu. Neke nauke mogu izučavati siromaštvo isključivo kao društvenu pojavu, udaljavajući se od pojedinca. Druge, poput nauke socijalnog rada, imaju složeniji zadatak. Čuvajući svoje generičko (aplikativno) svojstvo, socijalni rad mora se baviti konkretnim aspektima siromaštva pojedinca ili porodice, ali, zbog složenosti problema siromaštva mora voditi računa i o ukupnim društvenim uslovima. To znači razmatranje različitih vidova društvene isključenosti porodice, pojedinca ili zajednice.

Upravo u takvim okolnostima koncept društvenog uključivanja ima dodatni značaj u osmišljavanju borbe protiv siromaštva. Ukoliko postojeći, a u dužem periodu ni budući ekonomski potencijali ne obezbjeđuju zaposlenost za većinu stanovništva, niti adekvatnu redistribuciju dohotka kroz povoljne socijalne transfere, „polje“ borbe *mora* se tražiti u „pomažućim“ sistemima. Oni bi inovativnim pristupima, aktivnostima i mjerama trebalo da se fokusiraju na faktore socijalnog uključivanja, kojima se jačaju potencijali siromaštvom pogođenih pojedinaca i/ili društvenih skupina.

Okosnica borbe nije u materijalnim prestacijama. Ne može ni biti jer su one minorne. Simbolična materijalna davanja i zaštitarsko-paternalistički pristup prije da doprinose opstajanju siromaštva, nego njegovom predupređenju i suzbijanju. Uprkos tome, ovakav pristup prevladuje u praksi socijalnog rada kod nas. Ovo su potvrdili i rezultati istraživanja¹⁴ koje je provedeno na uzorku od 600 porodica iz pet kategorija siromašnog stanovništva u Republici Srpskoj (nezaposleni, raseljeni, povratnici, Romi i korisnici socijalne zaštite). Prema izjavama pripadnika siromašnih skupina, u 89% slučajeva dobili su novčano-naturalnu pomoć.

Iz perspektive siromašnih kvalitativna ocjena društvene reakcije na problem siromaštva vrlo je nepovoljna. Ona proizlazi iz njihove ocjene ispitanika o angažovanosti pojedinih organizacija i ustanova. Prema rezultatima pomenutog istraživanja, 76% pripadnika siromašnih skupina smatra da nadležne ustanove uopšte ne brinu za njihove probleme. Svaki peti ispitanik izjavio je da se ustanove brinu tek kad im se obrate, a samo 2% smatra da su ustanove veoma posvećene rješavanju njihovih

---

¹⁴ Istraživanje je provedeno u okviru doktorske disertacije „Uloga socijalnog rada u društvenom uključivanju siromašnih“, koju je autor teksta odbranio na Fakultetu političkih nauka u Banja Luci aprila 2011. g.

problema. Ipak, zbog stanja bespomoćnost, upućeni su na tuđu pomoć i podršku. Najveći broj (42%) očekuje pomoć od organe vlasti Republike Srpske. Opštinu 18% vidi kao najpozvaniju, a 13% rodbinu, prijatelje i susjede. Samo 7% očekuje podršku od centra za socijalni rad. Tek 6% se uzda u državne (BiH) organe.

Porast broja siromašnih i stepen iskazanog (ne)povjerenja prema sistemu socijalne zaštite ukazuju da nešto treba mijenjati. Reafirmacija socijalnog rada i efikasnija borba za društveno uključivanje siromašnih podrazumijeva jačanje dijapazona usluga naspram materijalnih prestacija, primjenu savremenih teorijsko-metodskih pristupa i razvoj novih vještina, značajnih za suzbijanje siromaštva i društvene isključenosti siromašnih. Socijalni rad treba da odgovori razvijanjem postojećih i preuzimanjem novih uloga, kao što su: praćenje i utvrđivanje potreba, problema i procesa u zajednici; prevencija; osnaživanje; zastupanje; koordinacija i povezivanje učesnika; realizovanje socijalnih akcija i aktivnosti.

Preuzimanje novih uloga kojima se problem siromaštva zahvata u cjelini, podrazumijeva da se u osmišljavanju i realizovanju strateških programa podstiče učešće pripadnika siromašnih skupina. U samom pristupu naglasak je na stvaranju uslova za veće uključivanje društveno isključenih u procese odlučivanja o stvarima koje utiču na njihove živote i doprinose ostvarenju njihovih osnovnih ljudskih prava.

Sasvim pojednostavljeno rečeno, društveno uključivanje siromašnih podudara se sa samom suštinom socijalnog rada. Kao jedna od organizovanih društvenih aktivnosti, socijalni rad, treba da utiče, ne samo na ublažavanje posljedica, nego i na otklanjanje uzroke nastajanja i opstajanja siromaštva. Ovo je jasno iskazano u savremenom određenju socijalnog rada u kome se kaže: „Socijalni rad kao profesija promovise socijalne promjene, rješavanje problema u međuljudskim odnosima te osposobljavanje i oslobađanje ljudi sa ciljem povećanja blagostanja. Upraznjavajući teorije ljudskog ponašanja i socijalnih sistema, socijalni rad intervenise na mjestima gdje dolazi do interakcije ljudi i njihovog okruženja. Principi ljudskih prava i socijalne pravde su fundamentalni za socijalni rad.”¹⁵

U tom smislu, koncept društvene isključenosti pokazuje se kao neophodan analitički instrument za istraživanje svih aspekata siromaštva. Analogno tome, koncept društvenog uključivanja upućuje na primjenu novih uloga, pristupa, metoda i vještina u praksi socijalnog rada. Takođe, upućuje na povezivanje, saradnju i koordinaciju između različitih sistema, ali tako da socijalni rad zauzme respektabilnu ulogu u ukupnoj društvenoj reakciji na problem siromaštva.

Suočen sa novim izazovima borbe protiv siromaštva, socijalni rad na našem prostoru dobija priliku za vlastitu reafirmaciju. Od poslenika u praksi, nauci i obrazovanju za socijalni rad umnogome zavisi na koji način će tu priliku iskoristiti.

---

¹⁵ Međunarodno udruženje škola za socijalni rad (IASSW) i Međunarodna federacija socijalnih radnika (IFSW), Global standards for the education and training of the social work profession; 2001, www.iassw-aiets.org

LITERATURA

- Bulinger Herman, Novak Jirgen, *Mrežni socijalni rad*, Banja Luka, 2004;
- Holstein Walter, Meinhold Marianne, *Socijalni rad u kapitalističkim produkcionim odnosima*, Viša škola za socijalne radnike, Beograd, 1980;
- Kolin Marija, *Obrasci života u siromaštvu i nove paradigme Evropske unije*, Pregledni naučni članak, Sociologija, Vol. L N° 2, Institut društvenih nauka Beograd, 2008;
- Global standards for the education and training of the social work professio*, Međunarodno udruženje škola za socijalni rad (IASSW) i Međunarodna federacija socijalnih radnika (IFSW), 2001, www.iasw-aiets.org;
- Milosavljević Milosav, Brkić Miroslav, *Socijalni rad u zajednici*, Socijalna misao, Beograd, 2005;
- Milosavljević Milosav, *Devijacije i društvo*, Draganić, Beograd, 2003;
- Milosavljević Milosav, Jugović Aleksandar, *Izvan granica društva*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Izdavački centar (CCID), Beograd, 2009;
- Petrović Jagoda, *Uloga socijalnog rada u društvenom uključivanju siromašnih*, doktorska teza, Fakultet političkih nauka Banja Luka, 2011;
- Recommendations on social exclusion and poverty statistics (Preporuke u vezi sa statističkim podacima o socijalnoj isključenosti i siromaštvu)*, Radna grupa Eurostat, Dokument CPS 98/31/2 Eurostat, Luksemburg, 1998;
- Stanje i perspektive razvoja sistema socijalne zaštite u Republici Srpskoj*, Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Banja Luka, 2008;
- Šućur Zoran, *Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija*, Pravni fakultet Zagreb, Studijski centar socijalnog rada, 2004;
- Vidanović Ivan, *Rečnik socijalnog rada*, Beograd, 2006;
- Zakon o socijalnoj zaštiti*, Službeni glasnik Republike Srpske, 5/93,15/96,110/03.